

Welke lessen trekken we uit 250 jaar geschiedenis van het sociaal-cultureel werk?

In maart 2012 werden een 15-tal mensen uitgenodigd om mee te werken aan een canon van het sociaal-cultureel werk in Vlaanderen.

Het werd een huis met veel kamers (een huis met 25 vensters), een huis dat de geschiedenis schetst van het sociaal-cultureel werk in Vlaanderen, opgehangen aan data, figuren, gebeurtenissen en organisaties.

De geschetste geschiedenis begint in 1792, een kleine 250 jaar geleden. In de eerste bijeenkomst werden suggesties gedaan om nog meer terug te gaan in de tijd (het sociaal-cultureel werk van de rederijders, van de armenscholen, ja zelfs van de hagenpreken op het eind van de turbulente 16^e eeuw).

Conclusie na beëindiging van het werk: er is een geschiedenis van het sociaal-cultureel werk, wellicht zijn er meerdere geschiedenissen (te maken), de auteurs hebben een geschiedenis gemaakt.

Bij mijn weten is het de eerste keer dat hier in Vlaanderen zo'n uitgebreide worp wordt gedaan.

Zijn er lessen te trekken? Ik denk dat het voor iedereen van jullie een uitdaging is om de geschiedenis die in de Canon wordt aangeboden te interpreteren, er lijnen in te ontdekken, bruggetjes te maken.

4 leden van "de club" hebben die oefening reeds gedaan in de vorm van een gebald en zeer verdienstelijk essay.

Zelf bied ik u een zevental reflectiepunten aan, mijn eerste en wellicht voorlopige interpretatie van (een deel van) de voorgeschotelde geschiedenis:

1. schatplichtig aan de Verlichting
2. verwevenheid en betrokkenheid in het sociaal-cultureel werk
3. van liberté over liberté subsidiée naar liberté subsidiée
4. sociaal-cultureel en educatief
5. het sociaal-cultureel werk niet stuk te krijgen in de triangel cultuur-onderwijs-welzijn
6. het sociaal- cultureel werk als labo van de samenleving
7. de maakbaarheid van de samenleving of de maakbaarheid van het sociaal-cultureel werk

Ik moet mij noodgedwongen beperken, zodat hier en daar op nuance zal worden ingeleverd.

Ad.1 schatplichtig aan de Verlichting

De geschiedenis van de canon vangt aan, zoals vermeld in het jaar 1792. In dat jaar ontwikkelde J.M.A. Condorcet een plan voor "*instruction publique*": een alle leeftijden en alle sociale klassen omvattend systeem van openbaar onderwijs, dat "onder de burgers een feitelijke gelijkheid van kansen" tot stand moest helpen brengen. Concreet bepleitte hij de oprichting van "zondagscholen", een idee dat pas in 1832 werd gerealiseerd. Het initiatief van Condorcet valt te situeren in de Aufklärungsbeweging die, als geestelijke stroming, vanaf de tweede helft van de 18de eeuw de leidende kringen in Europa bewust maakte van de nood aan onderwijs en opvoeding voor alle bevolkingslagen.

In Nederland concretiseerden de Verlichtingsideeën zich in de oprichting van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De Maatschappij werd als een "Genootschap van Kunsten en Wetenschappen" in 1784 in Edam gesticht door Jan Nieuwenhuyzen. Het hoofdmotief was het "verlichten" van de massa. Daarnaast speelden allerlei nevenmotieven mee, zoals hulp aan minder begoeden, filantropie, beveiligen van de zedelijkheid, bevorderen van de godsdienstzin, verspreiden van nuttige kennis.

Ten tijde van het rijk van Willem I (1815-1830) werden in Vlaanderen 14 afdelingen (departementen) van de Maatschappij opgericht: Antwerpen (1822-1830), Bredene (1824-1826), Brugge (1820-1830), Brussel (1826-1830), Dendermonde (1823-1830), Diksmuide (1819-1826), Gent (1827-1899), Leuven (1826-1830), Nieuwpoort (1819-1830), Oostende (1819-1830), Tielt (1825-1830), Tongeren (1840-1891), Ieper (1819-1921 en 1825-1830) en Namen (1822-1829).

Meteen was ook in Vlaanderen de Verlichtingstoon gezet. Een toon die zich in de loop van de volgende decennia vertaalde in begrippen als volksverheffing, volksopvoeding, volksontwikkeling. Het prille sociaal-cultureel werk heeft zich hierop geënt. We denken aan de reeds vermelde adultenscholen en zondagsscholen, de leeskringen en bibliotheken, de university extensionbeweging (en hogeschooluitbreidingen) en last but not least de verenigingen (met aan de start de oprichting van het Willemsfonds en het Davidsfonds). Zelfs het volkshogeschoolwerk en de activiteiten van de vormingsinstellingen in de loop van de tweede helft van de 20ste eeuw kunnen m.i. in deze Verlichtingstraditie geplaatst worden.

En dan komen we aan de recentere termen die het oubollige volksverheffing (volksopvoeding, volksontwikkeling) moesten/mochten vervangen. Zijn emancipatie en empowerment immers geen taalvarianten van het Verlichtingserfgoed? Ik ben er van overtuigd van wel. In die zin zit het sociaal-cultureel werk ook vandaag nog steeds in een eerbaar continuüm van de Verlichting.

Ad.2 verwevenheid en betrokkenheid in het sociaal-cultureel werk

Het sociaal-cultureel werk is een huis met veel kamers. Maar altijd in de geschiedenis hebben deze kamers met elkaar in verbinding gestaan. Nu en dan werd nog iets bijgebouwd, maar zelden werd iets afgebroken. Die verwevenheid en betrokkenheid van wat we nu werkvormen en werksoorten noemen, is een constante in die 250 jaar. Soms is die verwevenheid ook echt expliciet. Ik geef een voorbeeld. Dit jaar viert de Vooruit in Gent zijn 100ste verjaardag. De Vooruit herbergde in de zuiverste traditie van volksverheffing en emancipatie leeskringen, een toneelvereniging, koren,

muziekkorpsen, volksonderwijs, bibliotheken een concert- en theaterzaal (onder de noemer “kunst veredelt”).

In het sociaal-cultureel werk werden altijd veel bruggetjes gelegd in de vorm van samenwerking, doorstroming, zelfs aftakking. Die betrokkenheid (soms ook met wat frictie) is er altijd geweest tussen de werelden van het sociaal-cultureel werk met volwassenen en jongeren (het jeugdwerk), de cultuurcentra, de bibliotheken, de amateurkunsten, de samenlevingsopbouw. Die verwevenheid en betrokkenheid liet zich ook vertalen in de opmaak van de canon.

Het is bovendien merkwaardig dat niet alleen de praktijk van het werk, maar ook de overheidsbemoeyenis met het werk zich entte op die betrokkenheid en verwevenheid. Van 1921 (moment van de eerste echte overheidssteuning en de eerste vormen van overheidsbeleid voor het sociaal-cultureel werk) tot vandaag correspondeert de overheidsvisie (zeker zoals die ook is vertaald in faciliterende, inspecterende en contolerende overheidsstructuren) in grote mate met de praktijkontwikkeling. Het Agentschap Sociaal-cultureel werk voor jeugd en volwassenen heeft nog altijd “de zorg” om de zeer diverse wereld van het sociaal-cultureel werk, in zijn werkvormen, op te volgen en te “bedienen”. Nu dit Agentschap binnenkort (als te klein) wordt opgedoekt en zal geïntegreerd worden met andere culturele agentschappen in het Departement Cultuur, blijft de vraag of hier ook een cesuur zal worden aangebracht in de beleidsvoering. Ik vermoed van niet.

Alleen voor de sector van de samenlevingsopbouw en bepaalde delen van het jeugdwerk (jeugdwelzijnswerk) moeten we de vaststellingen wat nuanceren. De gedwongen overstap van de samenlevingsopbouw naar het beleidsdomein Welzijn is nooit op gejuich onthaald. Nog steeds zijn er rabiante pleitbezorgers voor een terugkeer naar Cultuur en dus naar het sociaal-cultureel werk.

Ad.3 van liberte over liberte subsidiée naar liberte subsidiée

De ontvoogdingsstrijd, kenmerkend voor de eerste initiatieven van volksverheffing werd gedragen door individuen, burgers die gedreven waren in hun sociale, culturele en politieke ambities. Inhoudelijke vrijheid, vrijwilligerswerk en inzet van eigen middelen waren de sleutelcomponenten van die eerste sociaal-culturele praktijken.

Zelfs wanneer de eerste regelgeving ontstaat, kort na de eerste WO, wanneer de socialisten aan de macht komen en in de context van de toegenomen vrije tijd de volksverheffing stimuleren via beperkte overheidssubsidies blijven de sleutelcomponenten overeind.

De liberte wordt liberte subsidiée, of zoals de Nederlandse socioloog Van Doorn het plastisch uitdrukte “baas in eigen huis en het huis op kosten van de gemeenschap”.

De voorbije decennia is in het overheidsbeleid een en ander gewijzigd. Het subsidievolume is zowel in absolute als in relatieve termen toegenomen, in de loop van de voorbije jaren is ook de regeldrift toegenomen. Die regulitis nam op bepaalde ogenblikken groteske vormen aan (de tralala rond deelnemersaantallen, de hoogte van de rekken in de bibliotheken, en nog talrijke andere voorbeelden). Maar laat dit toe te zeggen dat de overheid een inhoudelijk keurslijf rond de sectoren van het sociaal-cultureel werk heeft gelegd?

Ik denk het niet. Er zijn geen vastgelegde eindtermen voor het werk, er zijn momenteel nauwelijks kwantitatieve bepalingen of richtlijnen, de inhoudelijke vrijheid voor programmatie en aanbod is

quasi absoluut. Er zijn wel richtlijnen voor het hebben van een (cultuur)beleidsplan, er waren/zijn beperkte richtlijnen op het vlak van kwaliteitszorg.

Maar overeind blijft de autonomie, de grote bijna absolute inhoudelijke vrijheid. Met uitzondering van de cultuurcentra en de bibliotheken, die ervan “verdacht” kunnen worden enige overheidsbemoediging te genieten (vooral wat de financiering betreft) leven we nog steeds in het stelsel van de liberte subsidiée.

Ad.4 sociaal-cultureel en educatief

Het blijft m.i. moeilijk om de zeer gedifferentieerde wereld van het sociaal-cultureel werk eenduidig te definiëren en een gezicht te geven. In de loop van de geschiedenis heeft men via een functiebepaling gepoogd om het brede werkveld te positioneren.

Nu schermt men vaak met de vier functies, zoals ze vervat zijn in het decreet voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk: de gemeenschapsvormende functie, de culturele functie, de maatschappelijke activeringsfunctie en de educatieve functie. Het is een misverstand dat alle (sub)werksoorten die vier functies moeten vervullen.

Als we naar de geschiedenis kijken staat “sociaal” tot vandaag voor ontmoeting, voor gemeenschap (en dit tot en met sociale actie), staat “cultureel” voor een betrokkenheid op cultuur in de zin van cultuurcreatie (cultuurschepping), cultuurspreiding, cultuurbemiddeling en staat “educatie” voor het continuüm van volksofvoeding, volksverheffing, volksontwikkeling tot levenslang en levensbreed leren.

In het merendeel van de (sub)werksoorten zijn deze drie begrippen van toepassing en legitimeren ze de aparte positie van het sociaal-cultureel werk binnen het cultuurdomein.

Ad.5 het sociaal-cultureel werk niet stuk te krijgen in de triangel cultuur-onderwijs-welzijn

Op verschillende tijdstippen in de geschiedenis was de verwevenheid tussen deze drie (beleids)domeinen groot. Wat we nu definiëren als sociaal-cultureel werk heeft op diverse momenten expliciete raakvlakken gehad met deze domeinen.

De oprichting van adultenscholen, de initiatieven in het kader van de university extensionbeweging, de hogeschooluitbreidingen, later zelfs de volkshogescholen en de vormingscentra vallen dicht te situeren bij de wereld van het onderwijs.

Initiatieven van jeugdwelzijnswerk, samenlevingsopbouw en buurtwerk, initiatieven voor bijzondere doelgroepen, brengen ons dicht bij de wereld van welzijn.

Cultuurcentra en gemeenschapscentra brengen ons dicht bij de wereld van de kunsten, dus cultuur.

In de politieke wereld ressorteerde het werk in de loop van de tijden onder de ministeries van onderwijs, kunsten, wetenschappen, cultuur en ooit onder de voogdij van één minister van cultuur en welzijn.

Ik leid uit dit alles af dat het sociaal-cultureel werk blijkbaar toch een eigenheid heeft en dat het tot vandaag die expliciete aparte positie wist te behouden (onder de hoofding cultuur) en met

uitzondering van de samenlevingsopbouw (maar die willen allang terug) niet als geheel of gedeeltelijk werd opgeslorpt door grotere beleidsdomeinen als onderwijs en welzijn.

Ad.6 het sociaal-cultureel werk als labo van de samenleving

Het zich verenigen is kenmerkend voor het prille sociaal-cultureel werk en luidde zo een traditie in die veel landen ons tot vandaag benijden. Emancipatie van hele bevolkingsgroepen en sociale strijd zijn gerealiseerd in de schoot van het sociaal-cultureel werk. In het aanpakken van de oude en nieuwe sociale kwestie stond het sociaal-cultureel werk voorop. Mei '68 kreeg een sterke vertaalslag in de oprichting en/of realisatie van veel maatschappijkritisch werk (deels in zich herbronnende verenigingen en jeugdorganisaties, deels in de oprichting van volkshogescholen en vormingscentra). Het alfabetiseringswerk en bij uitbreiding de basiseducatie stammen uit het sociaal-cultureel werk, net zoals de samenlevingsopbouw en het buurtwerk.

Er leven nu opvattingen dat het experimenteren wat uit het sociaal-cultureel werk is verdwenen en dat de zo geroemde maatschappelijke laboratoriumfunctie sterk naar de achtergrond is verdwenen.

Toch weet het werk zich m.i. ook vandaag zich nog steeds goed te positioneren, omdat de polsslag van de samenleving er nog altijd goed wordt gevoeld. Het jeugdwerk en zeker het jeugdbewegingswerk zit opnieuw in de lift, hier en daar blijkt dat het sociaal-cultureel werk aansluiting zoekt bij de grote maatschappelijke transitie die er aankomen.

Nieuwe sociaal-culturele praktijken zijn in de ogen van nogal wat observatoren de langverwachte correctie op het in hun ogen achterhaalde sociaal-cultureel werk uit het verleden. Er zijn evenwel veel aanduidingen dat die praktijken, zoals die van zogenaamde lichte gemeenschappen, veelal gedragen worden door vrijwilligers, die nog steeds met beide voeten in het "klassieke" sociaal-cultureel werk staan. Enig wetenschappelijk onderzoek zou hier op zijn plaats zijn om die zogenaamde fundamentele mutatie al dan niet te bevestigen.

Ad.7 de maakbaarheid van de samenleving of de maakbaarheid van het sociaal-cultureel werk

Dicteren de tijd (de maatschappelijke omstandigheden) het sociaal-cultureel werk zoals het georganiseerd werd, zich inbedde in structuren, vorm en inhoud kreeg? Er valt veel voor te zeggen dat in het sociaal-cultureel werk de polsslag werd gevoeld van de maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen.

In de jaren voorafgaand aan een echte overheidsinterventie, leverde het sociaal-cultureel werk een oorspronkelijke en authentieke bijdrage aan de vormgeving van maatschappij en maatschappelijke verbanden. Sociaal-cultureel werk was gericht op verandering, vormgeving van een nieuwe/andere maatschappij.

Het is kenmerkend dat de overheidsbemoediging, door regelgeving en subsidiëring, in grote mate werd bepaald, zelfs geconditioneerd door de praktijken, die zich reeds jaren hadden ontwikkeld. Overheidsbemoediging probeert deze praktijkontwikkelingen op te pakken, te kaderen, soms te stroomlijnen, soms zelfs te recupereren.

M.i. detecteert het sociaal-cultureel werk nog steeds maatschappelijke noden en uitdagingen. In tijden van hoogconjunctuur is de combattiviteit, die eigen was voor grote delen van het werk, wat weggevlakt. In crisistijd wakkert de zin voor strijd en verandering weer wat op. Traag maar zeker. Het zou m.i. momenteel wat forser mogen, maar her en der zijn er toch tekenen dat wij opnieuw voor ingrijpende mutaties staan.

Aansluitend bij de agoog Rob Hajer, die het Nederlands vormings- en ontwikkelingswerk voor zijn doctoraal proefschrift analyseerde, meen ik te kunnen observeren dat het sociaal-cultureel werk meedrijft op de zich wijzigende maatschappelijke onderstroom, zeer attent is voor verandering en zich daarbij voortdurend inhoudelijk heroriënteert.

Ik had het nog kunnen hebben over de opleiding, scholing, bijscholing, professionalisering binnen en van het sociaal-cultureel werk (iets van de laatste 50 jaar), of over Brussel, over overheidsinitiatief en over de her en der gesuggereerde onderaanneming bij de overheid door het sociaal-cultureel werk, of over de positie van het landelijk versus het lokaal beleid. Ik kan dit omwille van de tijd niet doen.

Ik besluit met een citaat uit een recente rede van Oskar Negt, de Duitse socioloog en filosoof, bij ons (toch bij de iets ouderen) bekend van zijn boek Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren uit 1975, een boek waar velen toentertijd mee dweepten, maar waar blijkens gegevens slechts een handvol exemplaren in Vlaanderen van werden verkocht, vooraleer de rest van de oplage in De Slegte terecht kwam:

Zich het verleden herinneren werkt als een soort antidepressivum, omdat die herinnering ervoor zorgt dat de blik op toekomstperspectieven wordt geopend. Mensen die geen geschiedenisbesef hebben, hebben ook geen toekomst: dat betekent dat ze niet het vermogen hebben om de toekomst mee vorm te geven.

Hugo De Vos

11 oktober 2013